

Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler

MUSTAFA ÖZTÜRK

ARŞ.GÖR., O.D.M.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

*Ey huzura kavuşmuş insan!
Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak
Rabbine dön. (Bahtıyar) kullarım arasına katıl ve
cennetime gir. (89. Fecr, 27-30)*

Bilindiği gibi, Kur'an'ın neliği sorunu, İslam ilim ve kültür tarihinde öteden beri ciddi tartışmalara konu olmuş ve bu tartışmalar daha ziyade, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı (*halku'l-kur'an*) problemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kadim problem, her ne kadar açıkça zikredilmese bile, Kur'an ve tarihsellik merkezli aktüel tartışmalar çerçevesinde farklı bir boyut ve form kazanmak suretiyle günümüze kadar gelmiştir. Ancak, gerek *halku'l-kur'an* gerekse tarihsellik ile ilgili tartışmalarda ortaya çıkan bütün görüş ayrılıklarına rağmen, Kur'an'ın, kelim-i ilahi ama aynı zamanda bir nass-ı lügavi olduğu hususunda ittifak edilmiştir.

Ne var ki, söz konusu ittifaka rağmen, Müslümanların kâhir ekseriyeti, Kur'an'ın dilsel bir metin oluşunu bütün bir tarih boyunca arka planda tutmuş; dahası, onun dilsel formunu "Kur'an Arapça değil Rabçadır." şeklinde formüle edilen bir ön kabulle, aşkın ve ilahi boyuta irca etmiştir. Her ne kadar İslam ilim geleneğinde Kur'an'daki lafızların ezeli olmadığını savunan anlayış ağır basmış olsa bile, ilahi hitabın dilini Rabçalaştıran egemen tasavvur, sıradan insanların zihinlerine bu hitabı somutlaştıran her lafzın evrensel ve ideal bir mefhumun taşıyıcısı olduğu ve her harfinin altında sayısız mânâ bulunduğu vehmini kazımıştır. Oysa Kur'an, mümkün tarih içerisinde vahyedilen ve gerek ilk gerekse müstakbel muhataplarına beşerî bir dilin sınırlı imkanları çerçevesinde seslenen bir hitaptır. Bu noktada, her bir Kur'an pasajının tikel bir olay ya da problem üzerine nazil olduğu iddia edilemese bile, tümünün tarihsel bir bağlam, verili bir ortam içerisinde indiği de inkar edilemez bir gerçektir. Hiç şüphesiz, Kur'an'ın bu şekilde inmesi, onun bir 'ölü belge' olduğu anlamına gelmemekte ya da bir başka deyişle, Kur'an'ın tarihsel bir hitap olması, onun evrensel ölçekli ilke ve mesajlar içerdiği gerçeğini inkar etmeyi gerektirmemektedir.

A. Dil-Toplum İlişkisi Bağlamında Kur'an Dilinin Yapısına Dair Bazı Mülâhazalar

Kur'an, "Biz her elçiye, mutlaka kendi toplumunun diliyle gönderdik; ki, (vahyedilen mesajı) kendilerine beyan etsin."¹ şeklinde bir bildirimde bulunmaktadır. "Bütün ilahi kaynaklı metinler, insanlaı tarafından anlaşılması için vahyedildiğine göre, bu metinlerden her birinin, –mesajı ulaştırmakla görevli peygamber hangi kavimdense hitap da öncelikle onlara olacağı için–, o kavmin diliyle indirilmiş olması zorunludur; Kur'an dahi, evrensel bir mesajı ve hedefi olmasına rağmen bu genel hükmün dışında değildir."² Elçinin, kendisine tevdi edilen mesajı tebyin vazifesini yapabilmesi için, mensubu bulunduğu toplumun diliyle gönderilmesinden daha doğal bir şey olmayacağına göre, ilk bakışta malumu ilam gibi gözükken bu bildirimde, başka bir hususa dikkat çekilmek isteniyor olsa gerektir. Zira, ayetin bildiriminde, tebyin görevinin yerine getirilebilmesi, doğrudan elçinin gönderildiği toplumun diliyle irtibatlandırılmaktadır. Tabiatıyla, bu da bizi 'dil/lisan' olgusunun neliğini, toplum ve kültürle olan ilişkisini sorgulamaya sevk etmektedir: Gerçekten dil nedir? O, salt bir söz dizgesi, bir göstergeler manzumesi ve yalnızca bir yansıtma aracı mıdır? Yoksa bütün bunlardan çok daha fazla bir şey midir?

Esasen dil, salt edilgen bir araç olmadığı gibi, salt bir yansıtıcı da değildir. Aksine o, etkin bir biçimlendirme ve yaratım aracıdır. Dış dünyayı yansıttığı kadar, ona ait anıksal imgelerin, tasarımların da kaynağıdır. Bir başka deyişle, dış dünyayı, toplumsal, ruhsal, fiziksel gerçekliği her dil kendine özgü biçimde yoğurur ve yorumlar, kavramlaştırır, yapılaştırır; bir dünya görüşü, dünyaya yönelik bir bakış açısı ortaya koyar; nesnel gerçekliğin öznel algılanış ve anlatılışını sağlayan bir çerçeve, bir tür düşünsel form sunar. Bu açıdan bakıldığında, dilin hem yansıtıcı, hem de yaratıcı bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir.³

Kısacası, insan, bir anlamda dil; dil de, birçok yönden toplum demektir. Zira dil, toplumsal yaşamla karışır, kaynaşır, birçok bakımdan onun yazgısını paylaşır. Dil, kelimenin tam anlamıyla bir toplumsal olgudur. O, toplumun gereksinim ve etkinlikleriyle çok yakından ilgili, değişik yetilerin kullanılmasını gerektiren kendine özgü bir kurum niteliği taşır. Dahası, toplumu olanaklı kılan dil, dili olanaklı kılan da toplumdur. Dildeki anlamlı birimler ya da göstergeler, temel özelliklerinin bir çoğunu toplumsallıklarından alırlar ve işlevlerini toplum içinde yerine getirirler. Dil, yaşama yön veren tüm güçlerin etkisi altındadır; dahası, o, iç ve dış verilerin karışık kaynaştığı bir tür uygulamıdır. Gerçekten de her dil, belli bir toplum içinde, kendine özgü bir kültür ve uygarlık

¹ 14. İbrâhîm, 4.

² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: meal-tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, II. 499 (3. not). Kur'an'ın sıklıkla kendisinin Arapça bir hitap olduğuna ve açık bir Arapça ile vahyedildiğine atıfta bulunması da bunun en açık göstergesidir. Bkz. 12. Yûsuf, 2; 13. Ra'd, 37; 16. Nahl, 103; 20. Tâhâ, 113; 26. Şu'arâ, 195; 39. Zümer, 28; 41. Fussilet, 3; 42. Şûrâ, 7; 43. Zuhuruf, 3; 46. Ahkâf, 12.

³ Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul 1998, s. 16-7.

çerçevesinde biçimlenir, işlevini böyle bir çerçeve içinde yerine getirir. Bu nedenle, her dilin belli bir toplumu yansıttığı söylenebilir.⁴ Bir başka deyişle, bir toplumun pek çok özelliği; yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim, teknik ve sanata katkıları o toplumun diline yansır.⁵

Bu açıdan bakıldığında, tarihin belli bir döneminde inen ve yine ilk olarak belli bir ilk muhatap kitlesine hitap eden 'Arapça' Kur'an'ın, daha iyi anlaşılabilmesi için, genelde o döneme özgü sosyokültürel yapının, özelde de vahyin inişine tanıklık eden Arapların pratik yaşam tecrübelerinin ve kendilerine özgü düşünce tarzlarının bilinmesi son derece önemlidir.⁶ Çünkü Kur'an, bütün yönleriyle yedinci yüzyılın Arabistan coğrafyasındaki bir kabileye, yani Kureys'e ait kültürü yansıtan bir dili kullanmakta ve gerek şahadet gerekse gayb âlemine dair anlatmak istediklerinin tümünü bu dilin sınırlı imkanlarıyla ifadelendirmeye çalışmaktadır. İfade tarzında ise, yerine göre muhkem yerine göre de müteşabih bir dil kullanmaktadır. Kur'an, muhkem dili kullanımında, ifadelendirmeye çalıştığı alanı olduğu gibi ya da tecrübe edildiği şekliyle anlatmayı amaçlamaktadır. Müteşabih dili kullanımında ise, nesnesini doğrudan değil, başka bir şeye benzeterek anlatmayı hedeflemektedir.⁷

Esasen, insan-gayb ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, sonlu bir alandan örnekler sunmak ya da benzetmeler yapmak suretiyle sonsuzun anlatılmaya çalışılması, zorunlu bir keyfiyettir. Çünkü, insanın aşkın boyutu ya da sonsuzluk alanını kavraması mümkün değildir. İşte bu imkansızlıktan da, söz konusu alanın, ona, bildiği şeylere benzetmeler ve örneklemeler yapılarak anlatılması zorunluluğu doğmaktadır. Nitekim, Kur'an da -bu zorunlu keyfiyetten ötürü- bizim açımızdan gayb kategorisinde yer alan gerçekleri, algı alanımıza giren nesnelerle somutlaştırmak suretiyle anlatmaya çalışmaktadır. Ünlü müfessir Zemahşerî (ö. 538/1143) Kur'an'ın bu anlatım tarzını, "Muttakilere söz verilen cennetin misali..." cümlesiyle başlayan 13. Ra'd suresi 35. ayetin tefsiri münasebetiyle *temşilen li-mā ġābe 'annā bi-mā nuşāhid*, yani "algı alanımıza kapalı olan şeylerle tecrübe ettiklerimiz arasında benzerlik kurmak/nesneler dünyasından örnekler sunmak suretiyle anlatmak" şeklinde formüle etmiştir.

Gaybi alana ait gerçeklikleri, nesneler dünyasına ait örneklemelerle somutlaştırmayı ve dolayısıyla tarihselleştirmeyi hedefleyen bu anlatım tarzında, ilk hitap çevresi sakinlerinin lügatçesini kullanmaktan, kıssalardan hukuki düzenlemelere, bireysel ve toplumsal yaşamla ilgili tavsive ve emirlerden eskatolojiye kadar, ilahi hitaba konu olan her şeyin, o toplumun özellerinden ya da onların tecrübe dünyasına ait motiflerden seçilmesinden daha doğal bir şey olmasa gerektir.

⁴ Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 15-16.

⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 1998, s. 13.

⁶ W. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, çev. Mehmet S. Aydın, Ankara 1982, s. 47.

⁷ Mehmet Paçacı, "Kur'an'da Dil ve Varlık Alanları", *II. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı, Ankara 1996, s. 123-4.

⁸ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hâkâ'iki't-tenzîl*, Beyrut 1977, II. 362.

İşte bu doğallığın gereği olarak, Kur'an'ın cennet betimlemelerine ilişkin dil kurgusunu da, büyük ölçüde, ilk hitap çevresine özgü kültürel ve coğrafi yapıya özgü motifler domine etmiştir. O kadar ki, özellikle Rahmân ve Vâkı'a gibi, Mekke döneminde nazil olan bazı surelerde yer alan detaylı cennet betimlemelerinde, bütünüyle tarihsel ve yerel motifler kullanılmış; cennetin dizaynında da öncelikle nüzûl döneminde yaşayan bedevi ve şehirli Arapların beğeni, istek ve arzuları öncelenmiştir. Bu öncelenmenin gerekçesini Derveze şöyle izah etmiştir: "...Kur'an'da, cennet ile ilgili ayetlerde anlatılan nimetler, lüks vasıtalar ve kişisel zevkleri anlatan pek çok niteleme, muhatap alınan kimseler yani Hz. Peygamber'in çevresindekiler tarafından biliniyor olmayı gerektirmektedir."⁹

B. Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemeleri

Arap dilinde "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" anlamına gelen *cenne(t)* kelimesi,¹⁰ Kur'an'da tekil, ikil ve çoğul formunda 147 yerde geçmektedir. Yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ'nın iskan edildiği mekan, bir yerde Hz. Peygamber'in, yanında Cebrail'i gördüğü *sidretu'l-muntehâ*'nın civarında bulunan me'vâ cenneti (53. Necm, 13-15), diğer yerlerde ise ahiret cenneti anlamında kullanılmıştır. Diğer taraftan, cennet, İslami literatürde *cennetu'l-huld*, *cennetu'l-me'vâ*, *cennetu'n-na'im*, *'adn*, *firdevs*, *husnâ*, *dâru's-selâm*, *dâru'l-mu'kâme*, *dâru'l-âhire*, *'âkibetu'd-dâr*, *'ukbâ'd-dâr* gibi farklı isim ve niteliklemlerle de ifade edilmiştir.¹¹

Yukarıda da kısaca işaret edildiği gibi, Kur'an'ın cennet betimlemelerine ait dil kurgusunda, tamamen yerel ve tarihsel malzemeler kullanılmış ve bu kullanımda da, ilk muhatapı cezbedecek objeler ön plana çıkarılmıştır. Hemen hepsi maddi bir niteliğe sahip olan bu objeler arasında en dikkat çekici olanları, başta huriler olmak üzere, suyu bol yeşil mekanlar, köşkler, içlerinden nehirler akan has bahçeler, bol yiyecek ve içeceklerdir. Kanaatimizce, cennetteki bu maddi nimetlerin seçiminde ilk hitap çevresi sakinlerinin zevk, istek ve beğenilerinin belirleyici rol oynadığı ve dolayısıyla, yerel-tarihsel bir karaktere sahip oldukları hususu, hiçbir yorum götürmeyecek derecede açıktır. Bununla birlikte, Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerinde her çağa hitap eder nitelikte tasvirler de mevcuttur. İşte bu yazıda, Kur'an'ın cennet ve cennet nimetleriyle ilgili betimlemelerinden hangilerinin yerel ve ait oldukları tarihsel bağlamın dışına taşınamaz nitelikte, hangilerinin evrensel ve başka zamanlara aktarılabilir mahiyette oldukları belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Kur'an'ın Tarihsel ve Yerel Cennet Betimlemeleri

1.1. Huriler ve Cennette Cinsel Yaşam

Hiç şüphesiz, Kur'an'ın cennet betimlemeleri arasında en fazla dikkat çeken motiflerden biri 'huriler'dir. Kur'an'ın hurilere atfettiği nitelikler, onların önce-

⁹ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı: Asru'n-Nebi*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989, I. 71.

¹⁰ İbn Manzûr, Cemâlüddin Mukerrem, *Lisânu'l-'arab*, Kahire t.y., I. 508.

¹¹ Bekir Topaloğlu, "Cennet" maddesi, *DİA*, İstanbul 1993, VII. 376-7.

likle cennetteki erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yaratıldığını ihsas ettirmektedir. Sözlükte, "iri gözlerinin beyazı saf, siyahı koyu gümüş berraklığında beyaz tenli kız" anlamına gelen *ḥūr*¹² kelimesi, Kur'an'da dört ayette geçmekte, bunların üçünde "iri kara gözlüler" anlamındaki *ʿīn* kelimesiyle birlikte zikredilmektedir.¹³ Diğer ayette ise, "çadırlarda iskan edilmiş" mânâsındaki *maḥṣūrāt* kelimesiyle beraber anılmaktadır.¹⁴ Ayrıca 'huriler' 78. Nebe' suresi 33. ayette *keṣāʾib etrāb* (göğüsleri yeni oluşmuş yaşıt kızlar); 56. Vâkı'a suresi 37. ayette ise, *'urub etrāb* (eşlerine düşkün iffetli yaşıt kızlar) şeklinde tasvir edilmektedir.

Kur'an'da hurilerin tasvirleriyle ilgili başka tasvir ve nitelemeler de mevcuttur. Bir ayette huriler, yüksek değerinden ötürü saklanan ve bir anlamda kısıtlanan inciye benzetilirken,¹⁵ başka bir ayette gün yüzü görmemiş ve el değmemiş taze yumurtaya,¹⁶ bir telakkiye göre sedefinden çıkarılmamış beyaz inciye,¹⁷ 55. Rahmân suresinde ise, yakut ve mercana benzetilmiştir.¹⁸ Yine Kur'an'da hurilerin bâkire¹⁹ ve aynı yaşta oldukları²⁰ ve cennetteki eşlerinden önce kendilerine, ne bir insanın, ne de bir cinin dokunduğu ifade edilmiştir.²¹

Kur'an'daki bu nitelemelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, cennetteki huri portresi, erkeklerin zevklerini okşayan bir cinsel obje olarak resmedilmiş; keza, hurilere atfedilen fiziksel özellikler de nüzûl dönemi erkeklerinin beğendiği kadın tiplemesine uygun şekilde betimlenmiştir. Bu tespit, ilk bakışta indirgemeci bir yaklaşım olarak görülebilir. Ancak İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisānu'l-ʿArab*'da kaydettiği, "Araplar, şehirli kadınları, beyaz tenli olmalarından ve temizlikleriyle (bedevi) Araplardaki pejmürdelikten uzak ve bakımlı bir görünüm arz etmelerinden dolayı *ḥavāriyyāt* diye isimlendirirlerdi."²² şeklindeki anekdottan da açıkça anlaşılacağı gibi, Kur'an'da bembeyaz tenli, sedefinden çıkarılmamış beyaz inci şeklinde dile getirilen tasvirler, herhalde tarih-üstü kadının güzelliğini değil, o toplumun güzel kadın anlayışını yansıtır olmalı gerektir. Nitekim cahiliye dönemi Arap şairlerinden İmriu'l-Kays'ın muallakasında yer alan "üç direkli çadırlardaki mahfe yumurtaları (muhafaza altında bulunan

¹² Ebû Ubeyde'ye göre, huri, gözünün beyazı bembeyaz, siyahı da simsiyah olan (kadın) demektir. Bkz. Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Ma'âlimu't-tenzil*, tahk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk, Mervân Suvâr, Beyrut 1995, IV. 155. Mucâhid ise, 'huriler' kelimesinin "bembeyaz tenli kadınlar" anlamına geldiğini söylemiştir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1987, VII. 351.

¹³ Bkz. 44. Duhân, 55; 52. Tûr, 20; 56. Vâkı'a, 22.

¹⁴ 55. Rahmân, 72.

¹⁵ 56. Vâkı'a, 23.

¹⁶ 37. Sâffât, 49.

¹⁷ Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fetḥu'l-ḥadîr*, Beyrut t.y., IV. 394.

¹⁸ 55. Rahmân, 58.

¹⁹ 56. Vâkı'a, 36.

²⁰ 38. Sâd, 52; 56. Vâkı'a, 37; 78. Nebe', 33.

²¹ 55. Rahmân, 56, 74. Hurilerin hadis rivayetlerindeki tasvirleri için bkz. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il, *Şifatu'l-cenne*, tahk. Yûsuf Ali el-Bedivî, Dimaşk-Beyrut 1989, s. 102-111.

²² İbn Manzûr, *Lisānu'l-ʿArab*, II. 1043.

kadınlar), kimsenin eli değmemiş olan sulardaki sedeflerin içlerindeki inciler" şeklindeki kadın tasvirleri de bizim tezimizi desteklemektedir.²³

İslam'a karşı önyargılı bazı çevrelerin Kur'an'a ve İslami değerlere hücum ederken sık sık başvurmuş oldukları, cennetteki cinsel hayatla ilgili betimlemelerde güzellik, çekicilik vb. faktörler kadınlara nispet edildiği hâlde, bu tür betimlemelerin sağladığı özendirici sonuç ve avantajların tümüyle erkekler için söz konusu edildiği ve kadının âdeta erkeğin zevklerini tatmin eden bir cinsel meta olarak gösterildiği şeklindeki eleştirinin de yine Kur'an hitabının tarihselliği bağlamında cevaplanması gerektiği kanaatindeyiz. Zira, söz konusu eleştiriye cevap sadedinde geliştirilen, "gerçekten dünya hayatında kadın psikolojisi üzerinde sürdürülen çalışmalar, yapılan anket ve araştırmalardan onun monogam olduğu, gönül ve hayal âleminde sadece bir erkeğe yer verdiği anlaşılmıştır."²⁴ şeklindeki bir argümanın ikna edici olmadığı açıktır. Bu itibarla, Kur'an'ın resmettiği huri imajının, her döneme hitap eden evrensel bir imaj olduğunu kabul eden geleneksel telakkinin bu soruya tatminkâr bir cevap vermesi oldukça zor gözükmemektedir.

Kadının bio-psişik açıdan her dönemde erkekten daha cazip bir varlık olarak algılanmasının antropolojik bir gerçeklik olduğunu kabul etmekle birlikte—ki günümüzde mağaza açılışından araba lastiği reklamına kadar kadının cinselliğinin semerelendirilmesi de bu durumun somut bir kanıtı sayılabilir—, Kur'an'ın bu konuyla ilgili detaylı tasvir ve nitelemeleri, gerçekte yerel ve tarihsel nitelikli olup, ilk muhatap kitlesinin istek ve eğilimlerini yansıtan bir mahiyete sahiptir. Bu gerçeği, zihinlerde somutlaştırmak için, kadının İslam öncesi Arap toplumundaki algılanış biçimini ortaya koyan tarihsel verilere kısa da olsa, bir atf-ı nazar etmenin son derece faydalı olacağını düşünüyoruz.

İslam'a davet sürecini önceleyen dönemde ve hatta bu sürecin ilk etabında, ilahi hitaba muhatap olan insanların gündelik yaşamlarında kullandıkları en önemli zevk araçlarından biri de kadın idi. Bu dönemde kadın, cinsel bir tatmin aracı olmanın ötesinde çok fazla bir şey ifade etmiyordu. Dahası, kadın, alınıp satılan bir eşya muamelesi gören ve toplumsal statüsü köleden farklı olmayan bir varlıktı. Buhârî'nin (ö. 256/870) Urve b. ez-Zubeyr kanalıyla Hz. Âişe'den naklettiği rivayetten aktaracağımız şu pasajın kadının o dönemdeki durumu hakkında önemli ip uçları vereceği kanaatindeyiz

Cahiliyedeki bir diğer nikah şekli de şöyle idi: Erkek, temizlik döneminde iken karısına "Soylu birine git ve ondan seninle cinsel ilişkiye girmesini iste." der ve karısının cinsel ilişkiye girmesini istediği erkekten hamile kaldığı kesinleşinceye kadar, ondan uzak dururdu. Karısının hamileliği açıkça belli olduktan sonra kocası dilerse onunla ilişkide bulunurdu. Erkek, 'istibdâ' (*nikâhu'l-istibdâ'*) denilen bu teklifi, doğacak çocuğunun asil bir kan taşımasına yönelik arzusundan dolayı yapardı.²⁵

²³ Bkz. İmriu'l-Kays, *Yedi Askı*, çev. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1985, s. 22-23.

²⁴ Topaloğlu, "Cennet" maddesi, *DİA*, VII. 383.

²⁵ Buhârî, *Nikâh* 36.

Diğer taraftan, fuhuş cahiliye döneminin en güçlü sektörlerinden birini oluşturuyordu. Öyle ki, pek çok yerleşim merkezinde ve ticaret kervanlarının uğrak yerlerinde *māhūr* denilen, işret ve zina âlemlerinin yapıldığı yerler vardı. Buralarda cariyeler içki sunar, rakseder ve gayri meşru ilişkide bulunurlardı. Fahişelik yapan cariyeler öksürerek ilişki teklifinde bulundukları için kendilerine *kaḥbe* de denirdi. Bu cariyelerin arasında sahipleri tarafından para kazanmak amacıyla zorla bu işe itilenler de mevcuttu.²⁶ Yine bu dönemde bazı fahişeler evlerinin veya panayırılarda kurdukları çadırların kapılarına bayrak asarak ücret karşılığı ilişkide bulunmak isteyenleri davet ederlerdi.²⁷ Cahiliye dönemi erkekleri ise, çoğunlukla zinayı ayıp saymazlar, hatta bununla övünürlerdi. Şair İmriu'l-Kays bunu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Ben, senin gibi nice kız, gebe ve emzikli kadınlara (ki gebe ve emzikliler bu hâllerinde erkek istemezlerken) geceleri gitmiş ve onları (güzelliğimle) bir yaşına basmış, nazar boncuklu, emzikli çocuklarından alıkoymuşumdur.

Ki o emzikli kadın, çocuğu ağladıkça vücudunun yarısıyla ona dönüp meme veriyor ve altındaki yarısı benden ayrılmıyordu.²⁸

Bütün bu veriler çerçevesinde, Kur'an'ın, cennetteki huri temasını özellikle güzellik, çekicilik ve cinsellik gibi tamamen erkeklerin zevklerini okşayacak şekilde işleminin neden ve niçinlerini işte bu tarihsel arka planda aramak gerektiği kanısındayız. Cahiliye döneminde, anılan özellikleri haiz bir toplumsal yapı içerisinde hayatlarını sürdüren Arapların, yaşam pratiklerinde çok önemli bir yer tutan fuhuş ve sair gayri meşru nikah uygulamaları şeklinde tezahür eden alışkanlıklarını bir anda terk etmelerinin zor olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bu bağlamda, İslam'ın gelişinden sonra dahi mut'a nikahına belli bir süre izin verilmesinin de²⁹ yine bu alışkanlıklarından bir anda vazgeçememe olgusuna dayandığını söylemek pekala mümkündür.

Kadının bir meta gibi alınıp satıldığı, tabir caizse, kapanın elinde kaldığı, fuhşun ve sair gayri ahlaki davranışların hakim olduğu bir toplumsal yapı içerisinde yaşayan insanları, Allah korkusu üzerine ikame edilmiş erdemli bir yaşam sürmeye davet etmenin, hiç şüphesiz meşru bir karşılığı olması gerekiyor. Zira, başta tapındıkları putlar olmak üzere pratik yaşamlarını büyük ölçüde maddi ve algılanabilir objeler üzerine inşa eden bir toplumsal bilincin ege men olduğu bir düzlemde, insanlara soyut manevi değerleri kabul ettirmenin zor, hatta imkansız olduğu aşikardır. İşte bunun içindir ki, Allah, kendi davetine olumlu yanıt verecek olan bu insanların dünyevi yaşamlarında çok önemli

²⁶ Nebi Bozkurt, "Fuhuş" maddesi, *DİA*, İstanbul 1996, XIII. 212.

²⁷ Bkz. Buhârî, Nikâh 36.

²⁸ İmriu'l-Kays, *Yedi Askı*, s. 21.

²⁹ Bu konudaki rivayetler için bkz. Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, terc. ve şerh. Kâmil Miras, Ankara 1991, X. 92-93; 291-292. Ayrıca bkz. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li aḥkâmî'l-kur'ân*, Beyrut 1988, V. 86 (4. Nisâ', 24. ayetin tefsiri).

bir yer tutan kadın ve cinsellik olgusunu, inanmalarını istediği ahiret hayatının en cazip nimetlerinden biri olarak takdim etmiştir. Müteşabih alana ait ebedî mutluluk yaşantısına özendirmenin muhkem dilin verileriyle formüle edildiği bu takdimde, muhatabın hayatında çok önemli bir yer tutan kadın teması, yine onları cezbedecek bir kadın portresi çizilmek suretiyle işlenmiştir. Zira bu gün açısından bakıldığında, çadırlarda iskan edilmiş huri imajının (*hûrun maşşûrâtun fî'l-hıyām*),³⁰ en azından bizim toplumumuzun fantastik muhayyilesine tamamen yabancı olduğu aşikardır. Bu bağlamda, çadırdaki huri tasvirini, "Bunu, günümüzde sarayda, köşkte ya da lüks bir otelin kral dairesinde iskan edilmiş kadın olarak anlamak mümkündür." şeklinde bir 'sözde yorum' yordamıyla anlamlandırmaya çalışmanın anlamsızlığı herhalde izahtan varestedir. Oysa, Arabin çöl hayatında çadının ne kadar önemli bir yer işgal ettiği hatırlandığı takdirde, bu tasvirin gerçekte kimlerin zevkine hitap ettiği kendiliğinden anlaşılacaktır.³¹

Kur'an'ın tamamen yerel ve tarihsel şartlarla, daha doğrusu nüzûl dönemindeki kültürel yapıya özgü kadın ve cinsellik telakkisiyle örtüşür şekilde sunduğu, cezbedici cinsel özellikleri ön plandaki bu yerel huri tiplemesi, doğal olarak ilk dönem Arap Müslümanların muhayyilesinde cennetin çok zengin cinsel hazların yaşanacağı bir mekan olarak algılanmasına yol açmıştır. O kadar ki, hadis adı altında nakledilen bazı rivayetlerde konu büsbütün vulgarize edilmiştir.

Nüzûl dönemi insanların beğeni ve isteklerinin, dahası, cennet hayatına yönelik fantezilerinin tam bir listesini oluşturan bu rivayetlerin bazılarında "Ey Allah'ın Resulü! Biz cennette cinsel ilişkide bulunacak mıyız?" şeklindeki bir soruya cevap sadedinde Hz. Peygamber'e oldukça ilginç sözler nispet edilmiştir. Söz gelimi, bir hadiste, cennette bir erkeğe günde yüz bakire ile cinsel ilişkide bulunma gücü verileceği ve çok kısa bir sürede yüz bakire ile birlikte olacağı;³² bir başka hadiste, bu bakirelerin kızlıklarının zorlanarak bozulacağı (*dahmen dahmen*);³³ ancak, bozulduktan sonra tekrar eski hâline döneceği belirtilmiştir.³⁴

Cennet, âdeta cinsel hazların doyusıya giderildiği bir yer gibi telakki edilince, doğal olarak, "O gün cennetlikler, gerçekten nimetler içinde safa sürerler."³⁵ mealindeki ayette geçen "safa sürme" ifadesi de "kızların bekaretini bozma safası" şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorumu yapanlar arasında İbn Mes'ûd, İbn Abbâs,³⁶

³⁰ 55. Rahmân, 72.

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtîhu'l-ğayb)*, Beyrut t.y., XXIX. 135; Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serriyy, *Me'ânî'l-kur'an ve i'râbuh*, tahk. Abdulcelil Abduh Şibli, Beyrut 1988, V. 104; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-kur'ânî'l-âzîm ve's-seb'i'l-meşânî*, Beyrut 1985, XXVII. 123.

³² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Şifatu'l-cenne*, tahk. Alî Rızâ b. Abdillâh, Beyrut 1988, III. 215; İbnu'l-Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Hâdî'l-ervâh ilâ bilâdî'l-efrâh*, Kahire 1971, s. 188; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkira fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhira*, Beyrut 1985, s. 561; İbn Kesîr, *Şifatu'l-cenne*, s. 115.

³³ İbnu'l-Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, s. 193.

³⁴ Bu konuyla ilgili daha başka rivayetler için bkz. İbnu'l-Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, s. 193-5.

³⁵ 36. Yâsîn, 55.

³⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-kur'an*, Beyrut 1988, XXIII. 18.

İkrime, Evzâ'î,³⁷ Mucâhid, Kâtâde, Dahhâk, Sa'îd b. el-Museyyeb,³⁸ el-Hasen el-Basrî, A'meş ve Suleymân et-Teymî³⁹ gibi büyük alimlerin bulunması, ilk dönem Müslümanlarının cenneti nasıl algıladıklarına ilişkin yeterli bir fikir vermektedir.

Kurtubî'nin (ö. 671/1273) yukarıdaki ayetin tefsiri münasebetiyle İbn Abbâs'tan nakletmiş olduğu şu rivayet de oldukça ilginçtir:

Cennetteki bir erkek, huriyle yetmiş yıl sarmaş dolaş bir hâlde yatar; ancak ne o huriden ne de huri ondan bıkar. Erkek her ilişkiye girişinde onu baki-re olarak bulur. Yine ona her yaklaşmasında cinsel isteği kabırır ve onunla yetmiş erkeğin cinsel gücüne sahip olarak ilişkiye girer. Ancak aralarının inzal vâki olmaz.⁴⁰

Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) *Şıfatü'l-cenne'si*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Ba's ve'n-nuşûr'u*, Kurtubî'nin *et-Tezkira'sı* ve İbnu'l-Kayyım'ın (ö. 751/1350) *Hâdî'l-ervâh'ı* gibi, ahiretle ilgili konuları işleyen klasik kaynaklarda yer alan şu rivayetler ise, ilginç olmanın çok daha ötesinde bir karaktere sahiptirler:

Ebû Umâme'den nakledildiğine göre "Allah, cennete soktuğu her erkeği yetmiş iki kadınla evlendirecektir. Bunlardan ikisi huri, yetmiş de cehennemlik erkeklerden miras kalan kadınlardır. Bu kadınların her biri arzulu bir dişillik organına, erkek de sürekli ereksiyon hâlinde bulunan bir erillik organına sahip olacaktır." (*Iyşe minhunne imra'etun illâ ve lehâ subulun şehiyyun ve lehû zekerun lâ yensenî*).⁴¹ Yine Ebû Umâme'den nakledilen bir rivayette şöyle kaydedilmiştir: Hz. Peygamber'e "Cennettekiler cinsel ilişkide bulunacaklar mı?" diye soruldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Evet, Beni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki hem de zorlaya zorlaya" dedi ve eliyle de gösterdi... (*iy ve'lle'zî be'asenî bi'l-hakq dihamen dihamen ve eşâre bi-yedih*).⁴² Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivayette ise, şu ifadelerle yer verilmiştir: "Cennetteki erkekler eşleriyle cinsel ilişkiye girecekler mi?" sorusuna Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Evet! Hem de bıkıp usanma bilmeyen bir erillik organı, arzusu dinmeyen bir dişillik organı ve hiç kesintiye uğramayan bir cinsel istekle... (*ne'am bi-zekerin lâ yemell ve fercin lâ yahfâ ve şehvetin lâ tenqat*)"⁴³

³⁷ Bkz. İbnu'l-Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, s. 194-5.

³⁸ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VII. 27.

³⁹ İbn Kesîr, *Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl, Tefsîru'l-kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1983, III. 575.

⁴⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XV. 31; Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 583.

⁴¹ Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 562; İbnu'l-Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, s. 188. Bu hadisin değişik bir versiyonu için ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, s. 212.

⁴² Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, s. 211.

⁴³ Bkz. Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, s. 208; Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 562. Bu rivayetlerin yanı sıra Buhârî, Muslim ve diğer bazı muhaddislerin naklettikleri bir başka hadiste de, giydikleri kat kat elbiselere rağmen, cennetteki hurilerin bacak güzelliklerinin bütün cazibesiyle dışarıdan görüneceği ifade edilmektedir. Bkz. İbn Hanbel, *el-Musned*, II. 230, 247, 316, 420, 422; Buhârî, *Bed'u'l-halk* 8; Muslim, *Cennet* 14, 17. Bu bağlamda İbn Mes'ûd, cennet kadınının, yetmiş kat elbise giymiş olsa bile, bacağının beyazlığının ve güzel yapısının bu elbiselerin altından gözükceğini söylemiş; Amr b. Meymûn ise, "Kırmızı şarabın bardakta görünüşü gibi, cennet kadınının bacağındaki ilik, yetmiş kat elbisenin altından görünecektir." demiştir. Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 118. Başka rivayetler için ayrıca bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII. 152-3.

Kuşkusuz, bütün bu rivayetlerin uydurma veya en azından zayıf oldukları ileri sürülebilir; ancak, bunların sahih olup olmadığı, bu çalışma bağlamında bizi çok fazla ilgilendirmemektedir. Zira, bu rivayetler, tümüyle uydurma bile olsa, sonuçta her biri, klasik dönem Arap muhayyilesindeki cennetin bir fotoğrafını vermektedir; ki, bizce asıl önemli olan da budur.

1.2. Cennetteki Bitkiler ve Yiyecekler

Cennetteki ağaçlar ve cennetliklerin beslenme rejiminde önemli bir yer tuttuğu anlaşılan meyveler de, hemen bütünüyle mahallî nitelikli olup, evrensel bir mahiyete sahip değildir. Söz gelimi, 56. Vâkı'a suresi 28. ayette yer alan ve meallerde "düzgün/dikensiz kiraz ağacı" şeklinde çevrilen *sidr*, Arabistan kirazı da denilen meşhur *nabk* ağacının⁴⁴ diğer ismidir. Daha doğrusu, bu, nüzûl dönemi Araplarının zevkini okşayan bir vaha ağacıdır. Suleym b. Âmir'den nakledilen bir rivayette anılan ayetin tefsirine ilişkin şöyle denilmektedir:

Hız. Peygamber'in ashâbı şöyle derdi: Doğrusu Allah, bizi bedeviler ve onların istekleriyle (*mesâ'il*) faydalandırıyor/nimetlendiriyor. Bir gün bedevinin birisi gelip dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! Allah cennette insanı rahatsız eden bir ağaçtan söz ediyor. Böyle bir şey nasıl olur?" Resulullah, "Nedir o?" diye sorunca; bedevi, "kiraz ağacıdır" dedi. Çünkü kirazın rahatsız edici dikenleri vardır. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: "Ayette, 'dikensiz kiraz' (*sidr mahdûd*) denmiyor mu? Allah onun dikenini gidermiş ve her bir dikenin yerine bir meyve koymuştur."⁴⁵

Dahhâk ve Katâde'den nakledilen bir rivayette ise, şu ifadeler yer almaktadır: Müslümanlar Vecc'e (Taifte verimli bir vadinin adı) baktıklarında bu vadedeki *sidr* ağacı çok hoşlarına gitti ve iç çekerek keşke bizim de böyle bir ağacımız olsa, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi.⁴⁶ Başka bir rivayette ise, ayette *sidr* kelimesinin geçmesi üzerine Taiflilerin, "Bu bizim *sidr* ağacı" dedikleri kaydedilmiştir.⁴⁷ Belki de bu konuyla ilgili nakledilen tarihsel verilerin en ilginç olanı, cahiliye dönemi şairlerinden Umeyye b. Ebî's-Salt'ın cenneti tasvir eden şu mısralarıdır: "Cennetlerdeki bahçeler gölgeliktir. Bu cennetlerde göğsü yeni oluşmuş kızlar vardır; oralardaki *sidr* ağaçları dikensizdir."⁴⁸

Klasik tefsirlerdeki bilgilerden anlaşıldığına göre, aynı surenin (56. Vâkı'a) 29. ayetinde geçen *talh menđūd* (meyveleri salkım saçak muz ağacı) ifadesindeki *talh* ağacı da, yine nüzûl dönemi Araplarının beğenileri göz önüne alınarak cennet ağaçları arasına dahil edilmiştir. Nitekim, tefsirlerde "Talh ağacının cennet ağaçları arasında zikredilmesinin anlamı nedir?" şeklinde bir soru sorul-

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 54.

⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, VII. 134; İbnü'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 135; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 288.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 134; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VIII. 139.

⁴⁷ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed, *Bahrü'l-'ulûm*, tahk. Muhibbuddîn Ebû's-Sa'd, Beyrut 1996, III. 393. Bu tefsirin Alâeddîn Âlî b. Yahyâ es-Semerkandî'ye (ö. 860/1456) ait olduğu da belirtilmektedir. Bu konuda ileri sürülen argümanlar için bkz. İshak Yazıcı, "Bahrü'l-Ulûm" maddesi, *DİA*, İstanbul 1991, IV. 517.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 134.

muş ve bu soruya "Bu ağacın çiçeği ve güzel bir kokusu vardır." diye cevap verilmiştir. Yine bu soruya cevap sadedinde Mucâhid'in "Müslümanlar Vecc vadisinin talh ve sedir ağaçlarının gölgesinden hoşlanıyorlardı." dediği nakledilmiştir.⁴⁹ Bir başka rivayette ise, Mucâhid'in şöyle söylediği kaydedilmiştir:

Allah *talh mençüd* tabiriyle Kureyşlilere bir hatırlatmada bulunuyor. Zira onlar, Taif bölgesindeki Vecc vadisinde bulunan dikenli meşe ağaçları veya hurma türünden olan ağaçları ve dikensiz kirazları çok seviyorlardı.⁵⁰

Bu bağlamda müfessir Kurtubî de 'sidr' ve 'talh' isimlerinin özellikle anılmasının sebebini, "Kureyş talh ve sidr ağacının, gerek gölgesini gerekse yeşilliğini çok seviyorlardı. Bu yüzden ilahi hitapta kendilerine beğendikleri şeylerin sözü verilmiştir." şeklinde izah etmiştir.⁵¹

Kur'an'ın cennet tasvirlerinde sık sık meyvelerden söz edilmekle birlikte, hurma ve nar özellikle anılmaktadır. Bazı müfessirler, bu iki meyvenin adının özellikle zikredilmesini, diğer meyvelerden üstün oluşlarına bağlamışlardır.⁵² Bu tamamıyla ön kabule dayanan bir yorumdur. Zira hangi meyvenin daha güzel olduğunun, göreceli bir değer taşıdığını söylemeye hacet yoktur. Kanaatimizce burada da yerel unsur ön plana çıkarılmıştır. Nitekim bu durum, Kurtubî tarafından şöyle dile getirilmiştir:

Allah bu iki meyveyi özellikle andı; zira o dönemin Arapları nezdinde hurma ve narın ifade ettiği önem, buğdayın bugün bizim için arz ettiği öneme eşdeğerti. Çünkü onların yiyecek maddeleri genellikle hurma, meyveleri de nar idi.⁵³

1.3. Cennetteki Nehirler ve İçecekler

Kanaatimizce, cennetin yeşil bir bitki örtüsü ve sık ağaçlarla kaplı bir mekan anlamına gelmesi ve bu mekanın otuzu aşkın ayette⁵⁴ "zeminlerinden/içlerinden ırmaklar akan cennetler" şeklinde tasvir edilmesi de büyük ölçüde nüzûl ortamındaki iklim ve coğrafi şartlarla ilgilidir. Bu konuyla ilgili değerlendirme-mize geçmeden önce, Şemsettin Günaltay'ın Arap Yarımadası'nın doğal ortamına ilişkin serdettiği şu ifadeleri aktarmak yerinde olacaktır:

Arabistan Yarımadası'nda devamlı olarak akan nehir ve çay yoktur. Yağmur mevsimlerinde vadileri dolduran sular, bu mevsim geçer geçmez kızgın gü-

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII. 181; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, IV. 282; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VIII. 140.

⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 288.

⁵¹ Kurtubî, *et-Tezkîra*, s. 591.

⁵² Örnek olarak bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 50; Hâzin, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lubâbu't-te'vîl fî me'ânî't-tenzil*, Beyrut t.y., IV. 315.

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 121.

⁵⁴ Bkz. 2. Bakara, 25; 3. Âlu İmrân, 15, 136, 195, 198; 4. Nisâ', 13, 57, 122; 5. Mâ'ide, 12, 85, 119; 9. Tevbe, 72, 89, 100; 10. Yûnus, 9; 14. İbrâhîm, 23; 16. Nahl, 31; 18. Kehf, 31; 20. Tâhâ, 76; 22. Hacc, 14, 23; 25. Furkân, 10; 47. Muhammed, 12; 48. Feth, 5, 17; 57. Hadîd, 12; 58. Mücâdele, 22; 61. Saf, 12; 64. Tegâbûn, 9; 65. Talak, 11; 66. Tahrîm, 8; 85. Burûç, 11; 98. Beyyine, 8.

neşin etkisiyle çekilir ve kurur. Fakat buna karşılık estiği yönden rüzgarlı havaya kırmızı bir renk veren Sumum Rüzgarı (Bâd-ı Sumum) hemen her zaman eser. Büyük Asya bozkırının uzantısı mahiyetinde olan Arabistan çöllerinin tek bitkisi, bozkırda olduğu gibi ottur. Fakat Arabistan'da ot her tarafa bol miktarda yetişmez. Yetişebilenler de yaz gelir gelmez, kızgın güneş ve kuru rüzgarlar ile tamamen kurur. Yarımada'daki bitkisel hayatı mahveden bu kuru rüzgar, Asya'nın merkez yaylasından mütemadiyen esen kuru bir hava akımından kaynaklanmaktadır. Bu akım Asya'nın yüksek bozkırlarından geçerken iyice kurduğundan bütün otları emerek kurutmaktadır. Bundan dolayı kuzey Arabistan'da ağaç hemen hiç yok gibidir. Otlar, bodur bir hâlde kalan bitkiler, ancak ilkbahar aylarında görülebilirler. Mayıs sonundan itibaren kuraklık bütün şiddetiyle baş gösterir. Otlar tamamen kurur, toprak rengini alır.⁵⁵

Günaltay'ın Arap Yarımadası'nın genel iklim yapısına ilişkin verdiği bu bilgiler, "altlarından ırmaklar akan cennetler" ifadesinin, cennet sözünün geçtiği hemen her ayette âdeta bir nakarat gibi tekrarlanmasının nedenine dair önemli ipuçları içermektedir. Kaldı ki, Kur'an'ın inişine tanıklık eden Arapların yaşadıkları iklim koşullarında en fazla özlem duydukları şeylerden birinin, yeşilliklerle kaplı mekanlar ve sulak araziler olduğu; çölde yaşayan bedevilerin, su bulmak için günlerce yolculuk yaptıkları da gayet iyi bilinmektedir.

Meseleye bu açıdan bakıldığında, cennetle ilgili bu betimlemenin de esas itibarıyla tarihsel ve yerel nitelikli olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Zira, Bangladeş'te sık sık sel felaketine maruz kalan ve artık 'su' kelimesini duymaktan nefret eder hâle gelen ya da Venezuela'daki Canaima bölgesi gibi, bakır renginde akan ırmaklar, şelaleler ve daha pek çok olağanüstü doğal güzelliklerle dolu bir mekanda yaşayan insanların zihinlerinde "zeminlerinden ırmaklar akan cennetler" ifadesinin çok cazip bir yönü olmasa gerektir. Buna mukabil, son derece sıcak çöl ortamında yaşayan bir insan için, çeşitli cennet modelleri arasında, içinden ırmaklar akan ve yemyeşil bir bitki örtüsüne sahip olan bir cennetin tercihe şayan olduğunda kuşku yoktur. Nitekim tefsirlerde yer alan bazı bilgiler de bunu teyit eder niteliktedir. Mesela Kurtubî şöyle demektedir:

Araplar sıcak çöl ikliminde yaşayan bir toplum oldukları için, ülkelerinde nehirler hemen hemen yok gibidir. Suyu ancak (kuyuya salınan) kovalarla ulaşma imkanları vardır. İşte bu yüzden, dünyadaki durumlarının aksine, cennette kendilerine son derece bol su sözü verilmiş ve yine onlara ağaçlar, gölgeler, sular ve nehirler gibi, dünyadaki bildik mesire yerlerine özgü motiflerin tasviri yapılmıştır. Keza, *fâkihe keşîra* (bol meyveler) ifadesiyle de, memleketlerindeki meyve kıtlığının aksine "cennette çok meyveler var" denilmek istenmiştir.⁵⁶

Bu noktada, Râzî'nin, *mâ' meskûb* (yüksekten akan sular/şelaleler) ifadesine yönelik izahı da anılmaya değer niteliktedir: *Mâ' meskûb*, 'çok (su)' anla-

⁵⁵ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirenler: M. Mahfuz Söylemez - Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, s. 26-7.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 136.

mındadır. Çünkü su, Araplar nezdinde çok değerli bir şey olup, gereksiz yere sarf edilmez; bilakis, muhafaza edilir ve içilir. Binaenaleyh, onlar, nimetlerden söz ederlerken, suyun bol oluşunu da zikrederler ve bu bolluğu suyun yukarıdan aşağıya dökülmesi ile dile getirirler.⁵⁷

Diğer taraftan, 30. Rûm suresi 15. ayette cennetin *ravda* olarak nitelenmesiyle ilgili olarak Kurtubî tefsirinde şu ifadelere yer verilmiştir: "Ravza, yani yeşil mekan... Bu kelime özellikle zikredildi; çünkü Araplar için yeşillik bir mekandan daha güzel bir şey yoktur."⁵⁸ Yine Ebû Ubeyde de "Araplar nezdinde otlu yeşil mekandan daha güzel, kokusu daha hoş hiçbir şey yoktur."⁵⁹ demek suretiyle aynı noktaya vurgu yapmıştır.

Kur'an'ın cennet betimlemelerinde önemli bir yer tutan bir başka motif de içkidir. Esasen bu da nüzûl ortamındaki verili durumla çok yakından irtibatlıdır. Zira, İslam öncesi Arap toplumunda, özellikle zevk ve eğlenceye düşkünlükten ötürü yaygın bir içki tüketim ve ticaretinin olduğu; içkinin kadın gibi diğer birkaç unsurla birlikte Arap şiir ve edebiyatının ana temalarından birini oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim Karadâvî, "Cahiliye döneminde Araplar bağımlılık derecesinde içkiye düşkün idiler. Bu düşkünlük onların dillerine de yansdı ve içkiyi yüz civarında aynı isimle isimlendirdiler; şiirlerinde içkinin türlerini, kadehlerini ve işret âlemlerini tasvir ettiler."⁶⁰ şeklindeki ifadesiyle bu tarihsel gerçeğe atıfta bulunmaktadır.

Kuşkusuz, Kur'an'ın cennetteki içeceklere atfetmiş olduğu, "temiz, baş ağrıtmayan ve akli bozmayan" gibi nitelikler, bilahare yasaklanacak olan alkollü içkinin müminin pratik yaşantısında yer almaması gereken bir şey olduğuna dair ilk göndermelerdir. Bu pedagojik unsur bir tarafa, Kur'an'ın müminlere cennette içki sözü vermesi ve hatta içkinin tadını güzelleştirecek birtakım katkı maddelerinden ve kokteyllerden bahsetmesi, kesinlikle yerel özellikli olup, burada da, yine o dönem Arabının zevkine ve damak tadına hitap edilmiştir. Bunun en somut örneği, "Onlara cennette bir kâseden içirilir ki, bu şarabın karışımında zencefil vardır."⁶¹ mealindeki ayette geçen *zencebîl* (zencefil) kelimesidir. Klasik tefsirler, zencefilin içkiye katılan bir madde olduğunu ifade etmektedir. Râzî bu konuda şöyle demektedir: "Araplar, içecekleri şeylere zencefil katmayı severlerdi. Çünkü bu madde, içeceğe bir tür acılık verirdi. Hâl böyle olunca, Allah da, cennet içeceğini bu şekilde niteledi."⁶² Bu bağlamda Kurtubî'nin *et-Tezkira*'daki şu ifadesi de oldukça manidardır: "Araplar içkiye karıştırılan zencefili severlerdi. Allah da onların bildikleri ve beğendikleri bir şeyle kendilerine hitap ederek, âdeta şöyle demek istedi: Eğer iman ederseniz dünyada sevdiğiniz bu şeyin aynısı size ahirette de ve-

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIX. 164.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV. 11.

⁵⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-me'sûr*, VI. 292.

⁶⁰ Yûsuf Karadâvî, *el-İhlâl ve'l-harâm fi'l-islâm*, Beyrut 1994, s. 69-70.

⁶¹ 76. İnsân, 17.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXX. 250.

rilecektir.”⁶³ Kurtubî, tefsirinde de şunları söylemektedir: “Araplar, güzel kokusundan ötürü zencefil katılmış içki içmeyi severlerdi. Çünkü bu madde, dilde acımsı bir tat bırakır, yenilen yemeğin hazmını kolaylaştırır. Bu yüzden cennet nimetleri onlara, en güzel nimet olarak telakki ettikleri şeylerle özendirildi.”⁶⁴

1.4. Cennette Müzik ve Eğlence

Kur'an'da yer almamakla birlikte, bazı hadis rivayetlerinde ve tefsirlerde cennet hayatına özgü etkinliklerden birinin müzik ve eğlence olduğu belirtilmektedir. Rivayetlerdeki kayıtlara göre, bazı insanların daha dünyada iken özleminden hasta olup öldükleri huriler,⁶⁵ cennette erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılamının yanında koro hâlinde şarkılar söylemek suretiyle eşlerini eğlendireceklerdir. Bazı müfessirler, “İman edip güzel davranışlarda bulunanlar cennette lezzet ve sevince mazhar kılınacaktır.”⁶⁶ mealindeki ayette geçen “sevince mazhar kılınma” ifadesini, cennet ehlinin şarkılar dinlemesi şeklinde yorumlarken, bazı hadis kaynakları cennet hurilerinin koro hâlinde şarkı söyleyeceklerine dair hadisler nakletmişlerdir.⁶⁷ Kaynaklarda az çok değişiklik arz etmekle birlikte hurilerin söyledikleri şarkının güftesi şu sözlerden oluşmaktadır: “Biz sonsuza kadar yaşayan ve yıpranmayan körpeler, küsmek bilmez sevgilileriz. Biz ve eşlerimiz çok mutluyuz.”⁶⁸

Tarihsel veriler, eğlence ve içkili işret âlemlerinin, cahiliye dönemi Arabının vazgeçilmezleri arasında yer aldığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili olarak *Hadis'te Folklor ve Eğlence* adlı çalışmada şunlar kaydedilmektedir:

Cahiliye dönemi eğlencelerinde mûsikînin, şarkı söyleyen 'kayne'lerin önemli bir yeri vardır... Araplar genel olarak müzik dinlerlerdi. Şarkıcılar genellikle cariyelerden oluşurdu... Cahiliye döneminde en önemli eğlendirici olarak görülen kaynelere büyük değer atfedilmiş, sefahate düşen insanlar içki meclislerinde onlara para saçmayı bir gurur vesilesi saymışlardır.⁶⁹

Şu hâlde, böylesi bir kültürel çevrede doğup büyümüş insanlara cennetteki hurilerin konser vereceklerini ve böylece eşlerini eğlendireceklerini söylemekten daha doğal bir şey olmasa gerektir. Tirmizî'nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilmektedir: “Cennette bir huri korusu vardır. Bu koro yüksek sesle [şarkı] söyler. İnsanlar onların söyledikleri kadar güzel bir şarkı dinlememişlerdir. Onlar, “Biz ebedî tazeleriz...” sözleriyle başlayan şarkılar söyleyeceklerdir.”⁷⁰

⁶³ Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 587.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX. 92.

⁶⁵ İbnü'l-Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, s. 191-2.

⁶⁶ 30. Rûm, 15.

⁶⁷ Bkz. Tirmizî, *Sıfatu'l-Cenne* 24.

⁶⁸ İbn Hanbel, *el-Musned*, I. 156.

⁶⁹ Nebi Bozkurt, *Hadis'te Folklor ve Eğlence*, İstanbul 1997, s. 39-42.

⁷⁰ Tirmizî, Cennet 24. Bu konuyla ilgili başka rivayetler de mevcuttur: “Cennetteki her erkek, dört bin bakire, sekiz bin dul ve yüz huri ile evlenir. Bunlar her yedi günde bir araya gelirler ve insan oğlunun bir benzerini duymadığı güzellikte bir sesle ‘Biz eskimeyen ebedî tazeleriz...’ diye

Değişik versiyonlarıyla nakledilen bu rivayetteki hurilerin müzik dinletisine 56. Vâkı'a suresindeki, "Onların çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; ma'în çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. Bu şaraptan ne başları ağrır ve ne de akılları gider. (Onlara) beğendikleri meyveler; canlarının çektiği kuş etleri; saklı inciler gibi iri gözlü huriler..."⁷¹ şeklindeki tasvirleri eklediğimizde, ortaya çıkan kompozisyonun Arapların öteden beri aşına oldukları eğlence formunu yansıttığı fark edilecektir.

1.5. Cennetteki Takılar ve Giysiler

Kur'an'ın ifadesine göre cennetlikler, adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurulacak, orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dibâdan yeşil elbiseler giyeceklerdir.⁷² 22. Hacc suresi 23. ayette "Muhakkak ki, Allah, iman edip iyi işler yapanları, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Onlar, bu cennetlerde altın bilezikler ve inciler takınırlar. Orada giyecekleri ise ipektir." denilmektedir. Yine 35. Fâtır suresi 33 ayette "(Onların mükafatı), içine girecekleri adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir." denilmekte; 76. İnsân suresi 21 ayette ise, "Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır." mealindeki bir ifadeye yer verilmektedir.⁷³

Bu ayetlerde müminlerin cennette altın, gümüş ve inci bilezikler takıp, ipek elbiseler giyeceklerinin bildirilmesi, kesinlikle nüzûl ortamındaki zenginlik ve saltanat telakkisiyle ilgilidir. Müfessir İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu konuyla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Krallar dünyada kollarına bilezikler/künyeler; başlarına taçlar taktıkları için, Allah da bunları cennet ehline verdi."⁷⁴

Mevdûdî'nin, "Bu çeşit mücevherâtı kadınlar takınır. Burada erkekler için de aynı şeyin söylenmesi ne anlama gelir?" sorusunu, "Eskiden krallar ve reisler ellerine, boyunlarına ve taçlarına çeşitli mücevherler takarlardı."⁷⁵ şeklinde cevaplaması da, yine bu tarihsel olguyu dile getirmektedir. İbnu'l-Cevzî ve Mevdûdî'nin bu tespitlerinden hareketle, söz konusu takılar ve giysilerin, o dönemde zenginlik, şatafat ve saltanatı simgeleyen ve fakir insanların hayallerini süsleyen maddi değerleri temsil ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Bugün açısından bakıldığında ise, müslüman toplumlarda –en azından günümüz

şarkılar söylerler." Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, s. 280; İbnu'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 204. "Huriler eşlerini cennetin kapısında karşılayıp 'Ne zamandır gözlerimiz yollarda kaldı derler.' ve muhteşem sesleriyle 'Biz hoşnutlarız; hiç kızmayız...' diye şarkı söylerler." Bkz. İbnu'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 205; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Şıfatü'l-cenne*, s. 112-113.

⁷¹ 56. Vâkı'a, 17-23.

⁷² 18. Kehf, 21.

⁷³ Cennetteki takı ve süslerin hadislerdeki ayrıntılı tasvirleri için bkz. İbn Kesîr, *Şıfatü'l-cenne*, s. 94-99.

⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zādu'l-mesîr*, V. 137. Kurtubî bu görüşü 22. Hacc suresi 23. ayetin tefsirinde tekrarlamaktadır. Kurtubî, *el-Cāmi'*, XII. 20.

⁷⁵ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Komisyon, İstanbul 1987, VI. 518-9.

Türk toplumunda- erkeklerin, sıra dışı eğilimleri olan bazı gençler haricinde kollarına bilezik, başlarına taç takma gibi bir âdet ve zevklerinin bulunmadığı ortadadır. Ancak bazı müfessirler, bu tasvirlerin tarihsel yönünü göz ardı ettikleri için, konuyu izah etmekte güçlük çekmişlerdir. Söz gelimi, M. Hamdi Yazır, "Erkekler hakkında bu tarz süslenme nasıl memduh olabilir?" şeklinde son derece anlamlı bir soru sormuş; ancak bu soruyu cevaplama geleneksel anlayışı esas aldığından, ister istemez "Bilezikler, cennet ehlinin bu dünyada elleriyle yapıp ettikleri salih amellerin timsali olan mükafattır." tarzında birtakım gnostik mülahazalarda bulunmak zorunda kalmıştır.⁷⁶

Kur'an'daki bütün bu yerel ve tarihsel nitelikli cennet betimlemelerinin yanı sıra, sıhhati tartışmalı bazı hadislerde de, yine nüzûl dönemi Arabının fantazilerini dile getiren daha başka cennet nimetlerinden de bahsedilmiştir. Söz gelimi, cennette, kırmızı yakuttan yaratılmış, kanatları olan ve idrar yapıp sağa sola pislemeyen atlar,⁷⁷ develer,⁷⁸ Horasan devesi büyüklüğünde kuşlar⁷⁹ ve hatta koyunlar ve keçiler vardır.⁸⁰ Yine misk tepeleri üzerinde bulunan, meltem rüzgarlarıyla etrafa güzel kokuların yayıldığı ve cennet ehlinin güzelliklerine güzellik katarak geri döndükleri Cuma çarşıları mevcuttur.⁸¹ Ayrıca orada ekime elverişli araziler de bulunmaktadır.⁸²

Cennette at, deve vb. hayvanların bulunduğunu ve orada ziraat yapılacağını dile getiren rivayetlerin, genellikle bedevilerin "cennette şu da var mı?" şeklindeki sorularına cevap sadedinde serdedilmiş olması, hadislerdeki ayrıntılı tasvirlerin de tamamen yerel nitelikli olduklarını göstermektedir.

2. Kur'an'ın Her Döneme Hitap Eden Cennet Betimlemeleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'an'da, yerel ve tarihsel nitelikli cennet tasvirlerinin yanında, genel bir mahiyet arz eden ve her çağa hitap eden betimlemeler de vardır. Nitekim bir ayette cennet, "Allah mümin erkeklerle mümin kadınlara içlerinde ebedî kalacakları, zeminlerinden ırmaklar akan cennetler, adn bahçelerinde güzel meskenler vaat etti. Allah rızası ise hepsinden daha üstündür. İşte en büyük saadet de budur."⁸³ şeklinde anlatılmıştır. Buna göre, en büyük mutluluk Allah'n rızasıdır. Hiç şüphe yok ki Yûnus Emre'de "Cennet cennet dedükleri bir ev ile birkaç huri / İsteyene virgil anı bana seni gerek seni" sözüyle bu gerçeğe vurgu yapmıştır. Ne var ki, Kur'an'daki her ifade biri-

⁷⁶ Bkz. M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, VIII. 5509.

⁷⁷ Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, III. 272-277; İbnu'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 207-9; Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 564-5.

⁷⁸ Bir rivayette, Allah yolunda dişi devesini vakfeden kişiye kıyamette yedi yüz deve verileceği kaydedilmiştir. Bkz. Muslim, *İmâre* 33; Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 564-5.

⁷⁹ Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 564.

⁸⁰ Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 566.

⁸¹ Müslim, Cennet 13. Cennetteki Cuma çarşısı için ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Şıfatü'l-cenne*, III. 262; İbnu'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 213.

⁸² Buhârî, *Tevhid* 38; Kurtubî, *et-Tezkira*, s. 533; İbnu'l-Kayyım, *Hādî'l-ervāh*, s. 144-5.

⁸³ 9. Tevbe, 72.

mini mutlaklaştırıp, onları birer evrensel ve ideal form gibi algılayan geleneksel anlayış, buna tahammül edememiştir. Mesela Osmanlı Şeyhülislamı Ebusuûd Efendi "Cennet hakkında dedikleri kelime-i şenî'a küfr-i sarihtir; katilleri mübahıtır."⁸⁴ şeklindeki fetvasıyla Yûnus'un bu beytini okuyanları kafir addeyerek kanlarının helal olduğunu ilan etmiştir.

Bu kısa mülâhazadan sonra tekrar asıl konumuza dönecek olursak, cennet, 43. Zuhuf suresi 71. ayette de "Gönüllerin özleyeceği, gözlerin hoşlanacağı her şey orada mevcuttur..."⁸⁵ şeklinde tarif edilmiştir. İbnu'l-Cevzî'nin ifadesiyle⁸⁶, Allah, cennetteki nimetleri bu iki vasıf altında hülasa etmiştir: Birincisi, canların çektiği; ikincisi de gözün görmekten hoşlandığı "her şey"... Bu nitelemenin bir başka versiyonu, 41. Fussilet suresi 30-32. ayetlerde meleklerin dilinden şöyle aktarılmıştır: "Biz dünya hayatında da ahiret hayatında da sizin dostlarıңыз. Canlarınız ne isterse, gönlünüz ne dilerse burada sizin için hazırdır. Bütün bunlar, bağışlayıcı ve esirgeyici Allah'ın bir ikramıdır." 32. Secde suresinde ise, "Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını bilemezler."⁸⁷ şeklinde bir bildirimde bulunulmuştur.

Kudsi hadis olarak değerlendirilen bir rivayette de şöyle denilmiştir: "Ben salih kullarım için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insan zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım."⁸⁸

Bütün bu beyanlardan ortaya çıkan sonuç şudur: Cennet, aklın kuşatması mümkün olmayan bir sonsuz mutluluk yurdu. Tabir caizse, cennet müminlerin nirvanasıdır. Bu nirvana ise, Allah'ın rızasıdır. İşte cennetin evrensel olan ve her çağa hitap eden yönü de budur. Ancak bundan, gnostik öğretilerdeki, insan nefsinin şu ân içinde bulunduğu süfli âlemden asli mekan olan ulvi âleme yükselişinde ifadesini bulan salt soyut manevi hazlardan ibaret bir yaşantı formunu sembolize eden bir cennetten söz ettiğimiz şekilde bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bilakis, Kur'an'ın betimlemelerinden de açıkça anlaşıldığı gibi, cennette cismani hazlardan ve maddi nimetlerden istifade etmeye dayalı bir yaşamın olacağı aşikar gözükmemektedir. Mamafih, bu hazlar ve nimetler, Kur'an'ın örnekledikleriyle sınırlı değildir. Zira, başından beri tekrar tekrar vurgulandığı üzere, Kur'an'ın özellikle Mekki surelerde betimlediği cennet, tamamen nüzûl sürecindeki ilk muhatapların zevklerine göre dizayn edilmiştir. Buna karşın, cenneti, arzulanan her şeye sahip olunan bir yer şeklinde betimleyen ayetler çerçevesinde düşündüğümüzde, bunun, zirvesinde Allah'ın rıza ve hoşnutluğunun yer aldığı, sonsuz nimetleri bünyesinde barındıran bir ebedî mutluluk yurdu olduğunu rahatlıkla söylememiz mümkündür.

Mamafih, Müslümanların zihinlerindeki egemen tasavvurun, Kur'an'daki her lafzın her çağa hitap ettiği şeklindeki bir ön kabul üzerine bina edilmiş olma-

⁸⁴ Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Ebu's-Suûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 87.

⁸⁵ 43. Zuhuf, 71.

⁸⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VII. 328.

⁸⁷ 32. Secde, 17.

⁸⁸ Buhârî, Tefsir 32/1; Muslim, Cennet 2-5. Bu Hadisin değişik versiyonları için ayrıca bkz. Ebû Nu'aym, *Şifatu'l-cenne*, I. 152-159.

sından dolayı, söz konusu tikel cennet tasvirlerinin aslında yerel ve tarihsel tasvirler olduğunu söylemenin, geleneksel anlayış nezdinde hiçbir şekilde hüsn-i kabul görmeyeceği aşıkardır. Hiç şüphesiz bu telakki, hesabı verilmiş bir evrensellik söyleminin kaçınılmaz, kaçınılmaz olduğu kadar da yanlış bir tasavvurun sonucudur.

Söz konusu yanlış tasavvurun modern dönemdeki en çarpıcı örneklerinden biri, Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusunda geleneksel anlayışlardan oldukça farklı bir bakış açısı geliştiren M. Esed'in cennet yorumlarında kendisini göstermektedir. Nüzûl döneminin dilsel ve kültürel kodlarının bilinmesini, Kur'an'ın sağlıklı şekilde anlaşılması bağlamında olmazsa olmaz bir şart olarak gören Esed, geleneksel evrensellik telakkisinin bir tezahürü olarak, Kur'an'daki tikel cennet betimlemelerinin doğrudan nüzûl döneminin Arap aklına ve zevkine hitap ettiğini maalesef atlamıştır. Bu çerçevede, cennetin güzelliklerinin sembolik ve mecazi anlamlar ifade ettiğini belirten Esed,⁸⁹ bu konuda zaman zaman, cenneteki bir pınarın özel ismi olan *selsebîl*⁹⁰ kelimesini ikiye bölerek "yolu sor/ara" yani "yararlı işler yapmak suretiyle cennete giden yolu ara"⁹¹ tarzında, İsmailîler'in bâtını te'villerini anımsatan son derece zorlama yorumlar üretmiştir.

Kur'an'da tasvir edilen cennet nimetlerinin sembolik anlamlar taşıdığını ve dolayısıyla, Allah'ın vahyin ilk muhataplarını -hâşâ- kandırdığını varsayan bu yorum anlayışının arka planında, söz konusu evrensellik telakkisinin yanı sıra, özellikle müsteşriklerin Kur'an'daki cennet tasvirlerine yönelik birtakım eleştirilerde bulunmuş olmalarından kaynaklanan savunmacı bir refleksten veya ilgili tasvirlerde cennet nimetlerinin nüzûl dönemi Araplarına özgü zevk ve beğenilerini yansıtan objelerden seçilmesi ve bu objelerin sıradanlaştırılarak yorumlanmasından, bilhassa cinselliğe ilişkin bölümlere rivayetler aracılığıyla birtakım çirkin motifler eklenmesinden neş'et eden bir rahatsızlık ya da tatminsizlik duygusunun varlığından söz etmek mümkündür.⁹²

Ancak, sebep her ne olursa olsun, Esed'in bu sembolik cennet yorumunda çok önemli bir gerçek göz ardı edilmiştir. Bu önemli gerçek ise, Kur'an'ın ilk defa miladî yedinci yüzyılın Arabistan Yarımadası'nda yaşayan bir Arap kabilesine (Kureys) Arapça olarak hitap ettiği ve bu hitaba form kazandıran kelimelerin hemen hepsini bu kabilenin lügatçesinden seçtiğidir.

⁸⁹ Örnek olarak bkz. Esed, *Kur'an Mesajı*, II. 520 (34. not), 913 (20. ve 21. not); III. 931 (46. not), 1100, (22., 24., 26., 27, 29. notlar), 1104-1105 (6., 8., 15. notlar), 1264, (3. not).

⁹⁰ 76. İnsan, 18.

⁹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, III. 1218 (17. not).

⁹² Nitekim bu türden bir tatminsizlik, geçmişte sufiler tarafından da dolaylı şekilde dile getirilmiştir. Bu bağlamda, cenneti avamın ve havassın cenneti olmak üzere iki kısma ayıran Gazzâlî şunları söylemiştir: (...) Arif, kendisine ma'rifet cennetinin sekiz kapısı aralanınca orada kalır ve aslâ aptalların cennetine dönüp bakmaz. Gerçekte, cennet ehlinin çoğu ahmaktır. İlliyyûn ise, hadiste de zikredildiği gibi, akıl sahibi kimselere mahsustur. (...) Senin bildiğin cennet, cisimlerden yaratılmıştır. Bu yüzden her ne kadar geniş de olsa, bir sonu vardır. Zira, mümkün [varlıklar] içerisinde hiçbir sonsuz varlık yoktur ve olması da muhaldir. Sen daha üstün olanı verip daha aşağı olanı almaktan sakın. Aksi takdirde, her ne kadar cennet ehlinden olsan da ahmaklar grubuna dahil olursun. Nitekim, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennet ehlinin çoğu ahmaktır. İlliyyûn ise, akıl sahiplerine aittir."(!) Bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Cevâhiru'l-kur'ân*, Beyrut 1401/1981, s. 43-44, 49.